

Monografier

Scandinavia in the Middle Ages,
900–1550: Between two
Oceans.

Kirsi Salonen & Kurt Villads Jensen

Routledge, 2023, xiii + 319 sidor

In this book, the historians, professors Kirsi Salonen and Kurt Villads Jensen have undertaken the somewhat daunting task of condensing several hundred years of medieval history into one volume. Together, the pair have pan-Scandinavian expertise in political history, including an interest in the interconnectedness of secular and ecclesiastical power structures, which is evident throughout their co-written book. The volume is a clear – and successful – attempt to provide a comprehensive, and yet concise, textbook on the history of medieval Scandinavia.

In this case, “Scandinavia” is understood in the broad sense of the word as it is applied in North America, but which in Scandinavia is usually termed “the Nordic countries”: Sweden, Denmark, Norway, Finland, and Iceland, as well as, to some extent, Greenland, Orkney, and the Faroe Islands. The book seemingly aims to improve on previous attempts to concisely cover and convey the intriguing complexity of the region’s medieval history by, for example, Birgit and Peter Sawyer (*Medieval Scandinavia: from conversion to Reformation, circa 800–1500*), Sverre Bagge (*The Cross and the Scepter...*), and other works which focus more in-depth on one or a combination of the countries. Salonen

and Jensen’s new volume provides a more up-to-date and comprehensive account of the period.

Scandinavia in the Middle Ages is organized into three “parts” seemingly dated according to a political chronology: Part I, 900–1200: Formation; Part II, 1200–1400: Consolidation and Restructuring; and Part III, 1400–c. 1550: Power in Crises. Each section is further divided into four chapters, which cover particular themes appropriate to current research within that chronological timeframe. The first chapter of each section focuses on secular politics, the second on ecclesiastical concerns, the third on economic perspectives, and the fourth on “culture”. The latter includes anything from art and literature to food and clothing. The volume concludes with a short reflection on the effects of the so-called “Middle Ages” – the concept itself is rightly problematized in the volume – on the subsequent centuries, such as the Lutheran Reformation and universities. The overall impression is that political history with its top-down perspective is at the fore. Brief forays into social history are included to some extent in the sub-chapters on, for example, agrarian developments, health, local education, urbanisation, and saints and pilgrimages, integral elements in the everyday lives of most people.

This focus on political history guides the volume at the expense of bottom-up perspectives, giving the book a rather traditional feel in terms of being centred around political and economic history, including in topics such as state-formation as directly connected to the establishment of Christianity. The lives of “ordinary people” are briefly lifted to the fore in some of the “culture” sections, such as

the brief discussion on training to become craftsmen (218). However, these sections are few and far between. The use of the term “national saint” in the context of the 12th century (45) and glossing over the establishment of parishes (45) – the cornerstones of society – are puzzling, as is the inclusion of universal saints when relevant information on Scandinavian saints, relics, and pilgrimages would have provided appropriate examples (170–179). In some cases, critique of previous scholarship and why alternative interpretations are excluded could be clearer. Moreover, the importance of events such as the Black Death seems to be downplayed in favour of political divisions and developments, for example the decision to divide Part II into the period 1200–1400. However, a discussion of medicine and life expectancy (107–111), the sub-chapter on the Plague (196–198) and the ensuing agrarian crisis (199–200), do mention the life-altering effects of this event.

The volume contains a number of language issues that can cause confusion for the reader, but that in some cases are merely disruptive. As this book is aimed at students, it is especially important to raise this point. Related to the former, for instance, the title, and premise, of the book is a bit misleading seeing as there is only one ocean, the Atlantic, included in the geographical area covered in the volume. The Baltic Sea is in fact a tributary sea of the Atlantic, not an ocean, and the authors do not seem to consider the Arctic Ocean to be “the other ocean” (which was in fact my first impression and would potentially have provided an interesting new perspective on the region). This unfortunate factual error reflects other issues with language found throughout the volume, including unclear or incorrect word choice and order, words missing, incorrect verb tenses, and incomplete sentences. All of these issues should have been flagged by an editor as they detract from an otherwise well-written

and important book and can be misleading for students new to the period.

Although understandable that it only contains further reading published in English, the bibliography could have been more comprehensive and include newly published specialist works from all of the Scandinavian countries, including those on cultural history, in addition to the syntheses works listed. Moreover, including works published in the Scandinavian languages would only have enhanced the volume’s usefulness in teaching. As it is now, the reading list only scratches the surface of what the authors must have relied upon. In addition, it is hoped that future editions of this book will also include concepts in the otherwise useful index to assist students in their study of the period.

Despite these issues, the writing is enlivened by the authors’ attention to detail and inclusion of illustrative concrete examples or historical anecdotes. Examples of this practice can be found in the section on how medical knowledge was imported into the north by providing the story of the surgeon Hrafn Sveinbjarnarson (108), and the rather grim story of conflicts among Scandinavian students in Rostock that resulted in manslaughter (225). Moreover, the insets on indulgences (68–69) and St Birgitta (179–180), provide short, focused case studies on topics of interest. Furthermore, the discussion on liturgical books (106–107) provides insights into book culture not always found in synopses on the period, while the section on medieval music (297–300) interlaces religious and secular musical traditions with an anecdote about a royal wedding in 1281 (298). These are just a few examples of the ways in which the authors effectively elucidate what could otherwise be a dry run-through of Scandinavian history.

Although the volume refers to examples taken mainly from written sources, it is to be lauded that in some cases archaeological finds are referred to, providing a much clearer picture of historical phenomena

regarding the early period. Indeed, archaeological sources could have been referred to for other examples, such as types of clothing and foodstuffs, throughout. Of course, the authors' goal to provide a concise and clear introduction to this period in history would have required careful consideration of what to include or exclude.

Throughout the authors show caution concerning many topics, and their attempt to be comprehensive is laudable. They also incorporate new research such as the brief sub-chapter on climate change in the period (199) make brief forays into social history, for example in the culture sections. They are also usually forthcoming regarding any lack of information about historical phenomena, such as for pre-Christian religions (Chapter 2), and clearly problematize some current interpretations such as the Scandinavian "crusades" (180–183).

Furthermore, the book's division into sections and chapters is comprehensible and assists the reader with an overview of the period. The illustrations enhance and illuminate the text, while the clearly drawn maps provide useful visual aids for the reader. It is interesting to note the choice of reconstructions, such as the church at the Viking Centre in Ribe (43), instead of images featuring actual surviving wooden churches or older illustrations.

This book will prove useful in the classroom, especially in a survey course, alongside articles which provide more details on the many of the topics presented in brief in this volume. Taken as a whole, the book is an admirable and useful contribution to the field, especially for those studying the political and economic history of medieval Scandinavia.

Sara Ellis-Nilsson

Att planera ett krig. Hur de tänkte, hur det blev – från Napoleon till vår egen tid

Lars Ericson Wolke

Natur & Kultur, 2025, 253 sidor

I tolv kapitel avhandlas en stor mängd begrepp, ämnen och historiska exempel. Det handlar om "krigets särdrag", militärhistoria som kunskapskälla, militära doktriner, övningar och krigsspel, ledarskap och staber, strid, om militärgeografi, logistik, om kärnvapenkriget, och mycket annat. Kriget i Ukraina och hotet om krig med Ryssland inleder och avslutar boken, och finns med hela tiden i bakgrunden. Det är sällan en bok om militärhistoria har en så stark och uppenbar samtidsrelevans och det är tveklöst en av bokens främsta förtjänster.

Bokens största svaghet är samtidigt att dess titel och baksidestext till viss del är missvisande. Boken första kapitel (i plural) handlar nämligen föga om krigsplanering, utan kan beskrivas som en grundkurs i krigsteori och militärterminologi i ett 200-årigt, västerländskt perspektiv. Fina, historiskt underbyggda, filosofiska och psykologiska betraktelser av kriget blandas med genomgångar av en lång rad begrepp och koncisa teckningar av västerlandets främsta militära tänkare från Carl von Clausewitz och framåt. Även om texterna är bra är den här delen av boken tämligen spretig, och det är inte alltid så klart hur kapitlen förhåller sig till bokens föregivna, övergripande tema. Det är först mot mitten av boken som planering och genomförande av militära operationer tar över framställningen, och det är först här läsaren serveras mer fyllda historiska exempel ur militärhistorien. Och det ska sägas att dessa exempel när de väl får ta plats i boken är väl valda och används väl för att illustrera författarens poänger. Givet att boken är ganska kort och ämnena och temana många, säger det sig självt att även de mest extensiva

exemplen är tämligen summariska; boken kan alltså inte sägas gå särskilt djupt ner i den enskilda fallen.

Jag vill understryka att boken inte likt många äldre militärhistoria har som syfte att ur det förflutna lyfta fram konkreta lärdomar för sin samtid. Ericson Wolkes exempel belyser problem och utmaningar militära beslutsfattare har stått inför, och illustrerar hur det ibland gick bra, ibland dåligt. Men de är inte handlingsföreskrifter för dagens svenska krigsplanläggare plockade ur det förflutna. Ericson Wolke är medveten om att kriget är alltför föränderligt och komplext för att historien ska kunna användas på det sättet. Han ger inga pekpinningar eller enkla svar.

Ett bärande tema i boken, dess centrala tes vill jag mena, är i stället att kriget till sin natur är irrationellt och oförutsägbart, och det är snarast detta som många av hans resonemang och exempel illustrerar, vilket kan ses som en mer generell (militär)historisk lärdom. Här liksom i andra formuleringar anar man att Clausewitz varit en viktig krigsteoretisk inspiration. Detta mynnar inte ut i slutsatsen att nästa tänkta krig är så oförutsägbart att det är meningslöst att försöka förbereda sig för det. Planer måste såklart läggas ändå, förberedelser göras, men i slutändan gör "krigets ständiga osäkerhetsfaktorer" att "man bara delvis kan förbereda sig", "ytterst handlar kriget om att ge sig ut i det okända", avslutar Ericson Wolke.

Givet att boken spänner över så mycket och över en så lång tidsperiod blir det en stor kostym som Ericson Wolke ska fylla. Boken är en syntes av en stor mängd forskning, delvis författarens egen, främst militärhistorisk men också mer nutida litteratur. Helt ror han inte projektet i hamn. Jag hittar några sakfel (historiens första stridsvagnsanfall ägde till exempel inte rum vid Cambrai i november 1917, utan vid Flers-Courcelette i september 1916), men det är i detaljer. När det gäller litteraturen är den så långt denne recensents kunskaper sträcker sig svagast på Napoleonkrigen,

där David Chandlers daterade klassiker från 1967 dyker upp och inte mycket annat. Men även det är en randanmärkning. Litteraturlistan domineras av texter skrivna från 1990-talet och framåt. Många är bara några år gamla, texter om rysk krigsföring, krigsmakt och kriget i Ukraina. Ericson Wolkes inläsning imponerar i sin bredd, sitt djup och sin aktualitet.

Baksidestexten deklarerar att "[d]en här boken är för alla som vill veta mer om vilka förutsättningar och överväganden som görs inför en krigssituation". Det är givet bokens upplägg och innehåll en rimlig tänkt läsare. Detta är under alla omständigheter inte en bok för den genomsnittliga köparen av militärhistoria, vilka vanligen antingen går igång på böcker (helst med andravärldskrigstema) om fälttåg x eller krig y eller om stridsvagn z eller flygplan å. Det är oklart för mig om boken faktiskt kommer att nå sina tänkta läsare. Men jag tänker att i denna tid av krigshot och upprustning, där våra makthavare ännu i stor grad verkar leva kvar i den eviga fredens sinnestillstånd och där våra journalister i stort saknar grundläggande förståelse av modern krigsföring, till men för deras rapporter och därmed också deras läsa- res förståelse av vad som pågår och sker, många av dessa skulle behöva läsa den här boken – i all sin spretighet skulle den lära dem mycket.

Magnus Olofsson

Hela människor. Patientmötet i behandling av psykisk ohälsa från sent 1700-tal till 1924

Cecilia Riving

Makadam, 2024, 358 sidor

Denna bok undersöker de många sätt på vilka psykiska ohälsotillstånd behandlades i Sverige mellan sent 1700- och tidigt 1900-tal. I fokus står de *vetenskapliga* terapeutiska traditioner och själavårdande praktiker som behandlat människor med själsliga åkommor; nedslag görs i allmänmedicin, animal magnetism, psykiatri, neurologi, hypnotism och psykoterapi. Författaren, Cecilia Riving, redogör för en mängd kunskapstraditioner, terapeutiska rum, fall, relationer och roller i det behandlande mötet.

Inledningsvis beskriver hon hur en naturvetenskaplig sjukdomssyn på 1600-talet började komplettera religiösa och magiska sjukdomsförklaringar och så småningom även ersatte den gamla humoralpatologin. Dess utmärkande drag är att den kopplade samman kropp och själ men också läste människors mående i ljuset av vidare livssammanhang. Läkekunniga personer i den närmaste omgivningen gav plats åt anstaltsvård, hospitalläkare och kliniker på vilka patienterna låg i långa rader, tillgängliga och exponerade för granskning, jämförelse och klassifikation. Härmed förändrades den medicinska blicken och vansinnet; Som Riving skriver blev den psykiska ohälsan en materiell substans medan patienten blev ett medicinskt objekt. Michel Foucault har beskrivit denna forskjutning som klinikens födelse och rörelsen från en holistisk till en mer avgränsad, kroppslig sjukdomssyn analyseras kontinuerligt även i *Hela människor*. Riving poängterar att svenska nervläkare 1924, efter ett decennium av intensiv debatt, tog avstånd från psykoanalysen, vilket gav psykiatrien ett uteslutande somatiskt perspektiv. De själavårdande praktikerna blev färre och parallellt med detta växte en

terapeutisk kultur fram utanför medicinen med självhjälpböcker och populärpsykologi. Där sätter Riving punkt för sin studie.

Att den behandling en sjuk människa får beror på medicinens tidsbundna karaktär och av de inblandade parternas erfarenheter och utsiktspunkter förvånar kanske inte *Scandias* prenumeranter. Riving vänder sig dock till en bredare läsekrets och har delvis skrivit sin bok för att ta reda på hur man utformar ett terapeutiskt möte som verkligen hjälper patienten. Hon klargör att frågan om hur lyckosam en behandling är aldrig bara handlar om läkarens förmåga att avkoda ett visst sjukdomstillstånd utan också styrs av anpassningar, samspel, praktisk kunskap, auktoritet, förtroende, vetenskapligt klimat, empati, terapeutisk situation, utrymmet för berättelser och av en personbunden förmåga att förstå och nå fram. Angående sent 1700-, 1800- och tidigt 1900-tal konstateras att alla läkare inte var lika ivriga tillskyndare av den nya naturvetenskapen. Den gamla eklekticismen, andligheten och idealismen frodades länge i form av behandlingsmetoder som magnetism, mesmerism, hypnos och psykoanalys medan psykiatrien på 1800-talet blev en erkänd medicinsk specialitet.

Denna korta recension kan inte ge rättvisa åt alla de livfulla och fint tecknade behandlare, terapeutiska rum, relationer och psykiatriska kunskapstraditioner som utgör bokens nav. *Hela människor* belyser, med humanioras kritiska udd, hur patienter sökt behandling för sina själslidanden och Riving vill med sin bok förbättra medicinen genom att öppna den för olika former av kunskap, perspektiv och kompetenser. Hon spårar "hur relationen till patienten har formulerats i en interaktion mellan olika behandlingstraditioner och hur denna process fortfarande färgar vår tids behandling av psykisk ohälsa" (s. 268). Syftet är inspirerande och alla som någon gång mött en anonym KBT-terapeut online kan nog instämma i värdet av flera behandlingsalternativ. Hur annorlunda hade det inte varit att i lugn och ro få tala med

en erfaren och brett bildad person med förståelse för patientens situation och bekymmer på ett djupare mänskligt plan? Orden är hämtade från den på 1910-talet verksamme psykoterapeuten Poul Bjerre.

Riving beskriver konkurrerande sjukdomsbegrepp, behandlingsmetoder och kliniska praktiker utan att förlora sig i detaljer. Bokens två första kapitel utgör tillsammans med inledningen tvärtom en syntetisering av tidigare psykiatrihistorisk forskning och fungerar som en introduktion i ämnet. Från sidan 96 och det kapitel som tar sig an vetenskapliga teorier om sjukdomens kärna blir boken mer empiriskt undersökande. Det ger nerv åt framställningen, om än Riving gärna fått redogöra lite mer för sitt förhållande till tidigare forskning. Vill hon i första hand fördjupa redan kända rön eller är boken skriven för att revidera sådant vi vet om den svenska 1800-talspsykiatrin?

Kapitlet "Kunskap" beskriver revirstrider mellan anatomer och psykologer, hur organ och själar utnämndes till sjukdomens säte och hur naturvetenskap konkurrerade med moralfilosofi och religion. Finns det ytterligare lager att avtäcka här? Vad innebar exempelvis "psykiatris biologisering" (s. 136)? Här antyder Riving en kritik av Elaine Showalters och Nancy Tomes studier som gör mig nyfiken. De psykiatriska behandlingarnas sociala och moraliska karaktär levde, som hon skriver, vidare under 1900-talet trots naturvetenskapens dominans i det vetenskapliga kunskapsprojektet. Det är en dubbelhet som tangerar stora frågor om vetenskapens eventuella avförtrollning respektive återförtrollning som jag hoppas Riving återkommer till.

Något jag möjligen kan sakna i kunskapskapitlet är en diskussion om vad som skiljer den tidigmoderna kulturens sjuka själar från modernitetens sjuka psyen. Riving jämför terapeutiska traditioner och kunskapssystem, men vilka revolutionerande förändringar som ägde rum i tolkningen och hanteringen av psykiskt lidande mellan sent 1700-tal och 1924

förblir en aning diffust. Påminner denna historia om hur andra avvikelser i det mänskliga väsendet ändrat innebörd genom att normaliseras och homogeniseras? I tidigmodern medicin talades ibland om de porösa jag som korresponderade med vida sammanhang i naturen, med årstidernas och dygnets faser och skiften, medan de moderna individerna under 1900-talet uppfattades som mer avgränsade, men paradoxalt nog också som mer lätttröliga. Den moderna så kallade kulturmänniskans komplicerade känslor och nerver lästes stundom som tecken på ett upphöjt men oberäkneligt medvetande, vilket fick formande, fostran och självreglering att framstå som väntade projekt. Framträder några liknande tendenser och paradoxer i behandlingen av psykisk ohälsa? Eller finns det andra linjer i den psykiatrihistoriska forskningen att relatera kunskapssynen bland läkare som Cederschiöld, Lennmalm och Bjerre till?

Det därpå följande kapitlet, "Relationen", handlar om hypnosläkarens, magnetisörens, psykoterapeutens, psykiaterns och patientens skiftande roller. Riving citerar flitigt ur källorna och visar hur det terapeutiska mötet inbegrep behandlare som agerade likt stränga fäder men kanske ännu oftare förväntades vara erfarna, intuitiva, empatiska och förmögna att förstå patienterna på djupet. Människokänedom och medkänsla vägde tungt inom alla behandlande traditioner medan patientens roll spände mellan aktiv medverkan och total maktlöshet. Ibland fanns även utrymme för manipulering, simulering och olika krav från patientens sida. Särskilt intressant blir det när behandlingsmetoderna historiseras och relateras till olika kulturella sfärer. Så som när Riving beskriver hur hypnos gick från att vara ett återkommande tema i populärkulturella skildringar av ockultism, skräck och mystik till att senare, när hypnosen inordnats under ett psykoterapeutiskt behandlingsparaply börja försvaras mot just mystik.

Riving räds aldrig komplexiteten i sitt

studieobjekt eller det faktum att psykiatrins historia är påfallande väl utforskad. Hon pendlar mellan stora linjer och enskilda möten, miljöer och fall, skildrar hur patienter och behandlare relaterat till varandra och hur de sistnämnda tänkt om sina utmaningar: "Behandling av psykisk ohälsa var en tummelplats för inre och yttre stridigheter, motsägelser och diffusa gränsdragningar. Det terapeutiska landskapet var en ojämn terräng med många hinder och svåröverblickbara horisonter."

Ämnet är existentiellt relevant och Riving menar att flera av studiens resultat går att överföra till 2000-talet. Bland annat finns det ännu en problematisk klyfta mellan en objektivistiskt naturvetenskaplig kunskapsstandard och den personbundna och mänskliga praktik som ett patientmöte alltid innebär. Frågorna om kontinuitet och förändring i de terapeutiska idealen är viktiga boken igenom, och när Riving använder benämningen psykisk ohälsa om sitt studieobjekt fångar hon sannolikt in andra läsare än de som vanligtvis läser psykiatrihistoriska studier. Samtidigt kan detta begrepp, som så tydligt är förankrat i vår egen tid, antyda ett ointresse för historisk komplexitet. En första fråga är förstås om patienter verkligen led psykiskt på samma sätt under 1800-talet som idag. Riving menar att revolutionerande förändringar ägt rum i hanteringen av psykiskt lidande under de århundraden hon studerar och möjligen hade denna rörlighet kunnat markeras tydligare av ett historiskt mer elastiskt begrepp. Psykisk ohälsa är något som i våra dagar ofta sägs inbegripa oro, nedstämdhet, depression och ångest och eventuellt leds associationerna med användningen av dessa ord bort från tyngre psykiatriska sjukdomar och deras historia. I boken förekommer människor som lidit av psykoser, sinnesrubbingar, tvångssyndrom och vanföreställningar och här nämns även diagnoser som hysteri, mani och neurasteni. Jag vet inte vad Riving borde ha kallat allt detta för att tydligare markera studieobjektets bredd

och föränderlighet, men en diskussion om kontextbundna diagnoser och begrepp tror jag hade rymts utan risk för att tappa bort den centrala frågan om hur patienter kan hjälpas idag.

I *Hela människor* understryks att en snävt definierad psykiatri med fokus på biomedicin, kvantifierbar evidens och generella behandlingsmetoder sannolikt inte är nog för att möta alla dem som i våra dagar plågas av själsliga lidanden. Den moderna medicinen har kritiserats för sin oförmåga att ta in både sjukligheten och patientens vidare livssfär och i denna bok får vi, utan att det förflutna romantiseras, en mängd exempel på vad som faktiskt menas med det. Själv undervisar jag både läkar- och historikerstudenter och Rivings studie kommer de att få ta del av redan i höst.

Maja Bondestam

Kampen om gaderne.
Propaganda, protest og politisk
vold i 1930'erne

Charlie Krautwald

Gyldendal, 2025, 354 sidor

Den danske historikern Charlie Krautwald undersöker hur och varför gatorna i Danmark på 1930-talet blev viktiga politiska arenor för nästintill samtliga politiska partier och särskilt för deras ungdomsförbund. Unga män och även många kvinnor marscherade på gator och torg iklädda uniformer, ropade politiska slagord, gjorde armhälsningar, bar fanor, banderoller och plakat, samlades för att hålla och lyssna till eldfångda politiska tal samt för att störa – och inte sällan drabba samman med – sina politiska motståndare.

Fenomenet var nytt i 1930-talets danska och europeiska politiska kultur. Som Krautwald visar i sin bok var den politiska kampen om gatan inte något som bedrevs enbart av rörelserna på ytterkanterna, utan en del av repertoaren hos de stora etablerade partierna, inte minst hos

socialdemokraterna och de konservativa. Intressant nog har kampen om gatorna mellan olika politiska rörelser – så som den bedrevs i Danmark på 1930-talet – inte varit föremål för en systematisk historisk studie förrän nu.

Kampen om gaderne är en bearbetad och populariserad version av Krautwalds doktorsavhandling i historia med samma titel. Krautwald har även i en tidigare bok skrivit om den danska vänsterns konfliktfyllda politik från samma tidsperiod och i hans nya bok vidgar han perspektivet till att omfatta hela spektret från höger till vänster. Krautwald skriver tydligt in sig i en tradition av att studera konfliktfylld politik. I likhet med tidigare konfliktforskning utmanar Krautwald sådana narrativ som vill mena att framväxten av en modern politisk kultur och demokratiseringen av samhället var en fredlig och stillsam historia.

Den danska radikaliserings och politiska mobilisering som skedde på gatorna kunde förstås ha tjänat på en viss jämförande diskussion med utvecklingen i de övriga nordiska länderna. Var Danmark mera likt Tyskland eller det övriga Norden i 1930-talets politiska utveckling? Krautwald gör förvisso utblickar mot Sverige och Norge men inte alls mot Finland, som hade en långt mera radikal gatupolitik än Sverige och Norge, med bland annat omfattande gatukravaller och högers politiska makt demonstrationer i det offentliga rummet som utmanade demokratins grundvalar.

Bokens huvudsyfte är att genom en historisk närläsning av den politiska mobilisering som ägde rum i det offentliga rummet, på städernas gator och torg skapa förståelser för hur den här typen av aktivism påverkade och bidrog till demokratins historia i Danmark. Krautwald går systematiskt igenom upptakten och kontexterna för den politiska mobiliseringen och han betonar den transnationella rörelsen av idéer och praktiker, men påpekar att händelserna som utspelade sig i Danmark kan inte reduceras till efterapningar av tysk gatupolitik. Han

för även en diskussion om varför också kampen om gatorna skulle upphöra eller ändra karaktär efter 1930-talet.

Bokens absoluta styrka är den empiriska mångsidigheten och hur Krautwald tycks ha gjort en stor ansträngning för att verkligen vända på varje sten för att ge en gedigen helhetsbild av det historiska händelseförloppet. Därtill är boken välskriven, med ett narrativ som gör att innehållet blir lätt mottagligt och kontexten begriplig för en läsare som inte är fullt insatt i den danska politisk-historiska kontexten. Illustrationerna är många och välvalda vilket ytterligare bidrar till att höja den innehållsmässiga kvalitetsnivån.

Eftersom boken är riktad till en bredare läsekrets har diskussionen om val av teori, metod och tidigare forskning slimmats ned och för en historievetenskaplig läsekrets bör man i stället vända sig till Krautwalds doktorsavhandling. Med det sagt vill jag ändå påstå att denna bok bidrar till forskningsläget med sina empiriska upptäckter och skribentens insatthet och analyser av den politik som bedrevs i det offentliga rummet och kan därför användas även som referens för akademiska studier i mellankrigstidens politiska kultur och kollektiva våldsyttningar.

Att just gatan blir ett betydande forum hänger samman med demokratiseringen och politikens massmobilisering, vikten av att synas och höras inför en bredare offentlighet. För att vinna val måste partierna och rörelserna synas och ta plats i offentligheten och här spelade både tidningspress och radio en viktig roll. En första stark aha-upplevelse för mig i min läsning av Krautwalds bok är hur gatans politik i själva verket är en del av den eskalerande massmobiliseringen av demokratin som ägde rum i början av 1900-talet och inte ett hot mot demokratin så som man ofta har uppfattat saken. Ungdomarna spelade en viktig roll och är några av bokens huvudaktörer. De utgjorde en grupp som saknade rösträtt då rösträttsåldern i Danmark under mellankrigstiden var 25

är. Krautwald påpekar intressant hur det är ungdomarnas kroppar som sätts i rörelse på gatorna. Iklädda sina uniformer, som bärare av plakat och ropande av slagord blev de ett slags modelldockor för partierna i kampen om röster och stöd från väljarna.

Det var alltså en kamp där det gällde att göra sig synlig och höras på gator och torg för att påverka en bredare opinion. I förlängningen handlade kampen om i vilken riktning samhället skulle utvecklas. Ungdomarna blir då en grupp som genom Krautwalds studie tilldelas ett större aktörskap i mellankrigstidens samhälle, vilket inte alltid framgått i tidigare nordisk historieforskning. De unga männen som utkämpade strider på gatorna uppmärksammas, även om de unga kvinnorna också var närvarande (inte minst förekommer de på bilderna i boken). Här kunde en viktig aspekt som ofta framträdde i mellankrigstidens kultur lyfts fram, nämligen hur en nästintill överdriven aggressiv och våldsam maskulinitet bidrog till att förstärka bilden av män som politikens primära och handlingskraftiga subjekt.

Krautwald skriver också omfattande om den andra viktiga aspekten i sammanhanget, nämligen motreaktionen, hur statsmakten genom polisen och hur regeringen och de ledande politikerna agerade mot radikalisering bland ungdomar och växande anti-parlamentariska militanta rörelser. I den här processen ser vi att motreaktionen var lika transnationell som mobiliseringen av gatans krigare. Det Weimartyska försöket att på delstatsnivå förbjuda uniformer tog man efter i Danmark och kort därpå i det övriga Norden.

Särskilt kapitlet om den danska polisens utveckling mot att svara på våldsamma kollektiva konfrontationer, så som demonstrationer och gatustrider, är intressant och insiktsfullt, och utvecklingen av särskilda mobila närmast militära insatsförband hos polisen för att konfrontera våldsamma demonstranter motsvarar nästan exakt den utveckling som sker i Finland under

samma tidsperiod. Här finns alltså konkreta uttryck för hur de styrande försökte och, som i Norden, lyckades bevara våldsmonopolet genom polis och militär – något som vann legitimitet först när sådana sattes in i handling mot de krafter som då antogs hota den demokratiska och borgerliga samhällsordningen.

Som sagt är boken lärorik och tillför mycket nytt till forskningsläget. Samtidigt pekar den på att det finns ännu mycket att göra för att vidga det danska exemplet till att omfatta en bredare nordisk nivå och diskutera ytterligare det kollektiva våldets roll och betydelse för de nordiska ländernas demokratiska historiska utveckling.

Det för mig vidare till att understryka denna boks betydelse för samtiden, då demokratin är på stark tillbakagång i världen. Norden framstår återigen i vissa sammanhang som ett ensamt bålverk för demokratin i världen; trots sina brister och inslag av viss ökad beundran för auktoritärt ledarskap och strävan till att försvaga folkrörelserna är demokratierna i Norden stabila och starka. Här kan Krautwalds bok hjälpa envar att förstå hur demokrati byggs upp av olika aktörer och att försvaret av demokratin sker inte endast med vackra tal i parlamenten eller styrning från statsmaktens sida – utan även folket ute på gatorna och i föreningslokalerna behövs för att demokratin ska hållas vid liv.

Matias Kaihovirta

Barnavård till salu. Förlossningshem och barnpensionat 1900–1975

Johanna Sköld & Johanna Sjöberg

Appell, 2024, 253 sidor

I en samtid där privata aktörers vinstintressen i välfärden, brister inom förlossningsvården och adoptionspolitik alla utgör heta debattämnen känns det både välkommet och vältajmat med en nyutgiven bok som belyser och historiserar bland annat dessa företeelser. I *Barnavård till salu* undersöker Sköld och Sjöberg två kommersiella verksamheter för barna- och mödravård som existerade på en periodvis oreglerad marknad under 1900-talet: privata förlossningshem och barnpensionat. Författarna intresserar sig dels för entreprenörerna bakom dessa verksamheter och vilka föräldrar som nyttjade tjänsterna, dels vilka värderingar rörande barn och familjen som möjliggjorde framväxten av en marknad.

Gemensamt för både förlossningshemmen och barnpensionaten är att båda verksamheterna etablerades under 1900-talets första decennier innan det statliga och kommunala ansvaret för vård och omsorg av barn organiserats inom ramen för en välfärdsstat. Till skillnad från de samtida filantropiska initiativen menar författarna att den kommersiella marknaden under perioden inte uppmärksammats i någon större utsträckning av tidigare forskning, detta trots att den både föregick och under en tid existerade parallellt med den offentligt organiserade barna- och mödravården. Utmärkande var även att det framför allt var kvinnor som förestod dessa företag. Samtidigt är det två ganska olika verksamheter som studeras.

1938 infördes avgiftsfri förlossningsvård i Sverige. Då hade redan antalet förlossningar vid anstalter som BB, sjukhus, lasarett och förlossningshem gått om förlossningar i den gravida kvinnans eller barnmorskans eget hem. Som förklaringar till denna i internationell jämförelse tidiga

övergång från hem- till anstaltsförlossningar har tidigare forskning pekat på att bland annat trångboddhet, möjlighet till smärtlindring, barnmorskebrist samt en utbyggnad av förlossningsvården bidrog till att allt fler föredrog att föda vid olika typer av vårdinrättningar. Här för författarna in ett nytt perspektiv som breddar bilden av anstaltsförlossningarnas ökande popularitet genom att framhålla att närmare hälften av de förlossningsanstalter som kartlagts vid 1920-talets slut drevs som kommersiella verksamheter av enskilda personer. Vanligen erbjöds en längre tids inackordering mot avgift eller i utbyte mot arbete, erbjudanden som framför allt riktade sig till ogifta gravida kvinnor i behov av att mer eller mindre anonymt kunna föda och eventuellt lämna bort sitt barn på annan plats än hemorten. Genom att lyfta fram både rådande stigma kring utomäktenskapliga graviditeter och lagstiftning, som barnamordsplakatet från 1778 vilket gjorde det möjligt för ogifta föräldrar att förbli anonyma, beskriver författarna framväxten av en marknad där diskretion var tjänsten som erbjöds. En konsekvens var att ogifta kvinnor i en prekär situation ofta tvingades acceptera både höga avgifter och lönedumpning. Utöver förlossningsvård kunde i många fall även hjälp med adoption eller placering vid barn- och fosterhem erbjudas mot betalning.

Barnpensionaten å sin sida är en idag i stort sett bortglömd företeelse som existerade parallellt med verksamheter som barnkrubbor, barnträdgårdar och koloniverksamhet. Mot en ofta ganska väl tilltagen avgift erbjöds tidsbegränsad inackordering av barn, vilket gör gränsdragningen mellan barnpensionat och exempelvis konvalescenthem eller koloniverksamheter något diffus. Författarna väljer att beskriva det som "en barnanpassad inrättning i skärningspunkten mellan vård, semesterviselse och tillfälligt boende" (s. 71). Skälen till inackordering var för det mesta att föräldrarna, då främst modern, under en

period inte kunde eller ville ta hand om sitt barn på grund av sjukdom, semesterresor, förlossning eller skilsmässa. Till skillnad från de privata förlossningshemmen och placering av barn i foster- och barnhem, där både skärpt lagstiftning och myndighetstillsyn successivt infördes i början av 1900-talet, utgjorde barnpensionaten länge en i princip oreglerad form av barnomsorg. Först under 1940-talet infördes krav på förhandstillstånd från Socialstyrelsen för att få öppna barnpensionat och tillsynen ökade.

Då bokens studieobjekt är just privata och ofta småskaliga verksamheter som tidvis stod utanför myndigheternas tillsyn finns det generellt lite dokumentation bevarad. För att kartlägga förekomsten av förlossningshem och barnpensionat har författarna därför i stor utsträckning använt sig av Kungliga bibliotekets databas Svenska dagstidningar och genom tidningspressens annonssidor lyckats identifiera runt 180 förlossningshem och 160 barnpensionat. Utöver den kvantitativa undersökningen analyseras även annonserna med fokus på hur de som drev förlossningshem och barnpensionat själva beskrev sin verksamhet och försökte attrahera kunder. Empiriskt kompletteras undersökningen av material som statliga utredningar, inspektionsrapporter, bevarat arkivmaterial från några av verksamheterna och intervjuer. Bokens inledning rymmer en gedigen och föredömlig metoddiskussion där i synnerhet arbetet med de digitiserade dagstidningarna beskrivs. Källkritiska reflektioner förs dessutom genomgående i boken.

Framställningen växlar mellan dels övergripande kartläggningar av förlossningshemmens och barnpensionatens utbredning och verksamhet, dels närstudier av några specifika aktörer, nivåväxlingar som ger läsningen ett tydligt framåtdriv. Ett exempel på det senare är sjuksköterskan Sigrid Karlsson som under flera decennier drev ett barnpensionat i trakterna kring Kolmården. En intressant aspekt var att Karlsson periodvis även inackorderade

barn vars vistelse betalades av den ideella Föreningen Östergötlands barn, beslut som hon själv var med och röstade för i egenskap av medlem i styrelsen. Författarna lyfter fram detta som ett exempel på hur filantropisk och kommersiell barnavård drog nytta av varandra. Här skulle möjligen ännu skarpare poänger kunna göras av de gråzoner mellan altruism, näringsfrihet och jävproblemater som då som nu återkommande uppstår i frågan om privata aktörer som gör ekonomisk vinning på vård- och omsorgstjänster, särskilt som det inte är det enda exemplet i boken. Det berörs förvisso kort i kapitlets avslutande diskussion (s. 150) men hade tjänat på att ventileras tydligare och mer genomgående i framställningen, särskilt som det inte är det enda exemplet i boken. I det avslutande kapitlet menar författarna dessutom att ett annat perspektiv på välfärdstatens maktutövning, utöver att "lägga livet till rätta", i fallet den med den kommersiella barnavården var att "lägga girigheten till rätta" genom att reglera marknaden. Det är en intressant och lite spetsig argumentation som också relaterar till undersökningens teoretiska perspektiv och som jag gärna hade sett författarna utveckla mer.

Överlag är detta en bok där empirin står i fokus, även om teoretisk inspiration hämtats från sociologen Viviana Zelizers resonemang om 1900-talets förändrade syn på barns värde och huruvida det vid olika tidpunkter betraktats som förenligt med barns bästa att tjäna pengar på dem. Ett eget kapitel med Zelizer som utgångspunkt ägnas även åt frågan om vilka föreställningar om barns behov och separationer mellan barn och föräldrar som artikulerades inom den kommersiella barnavården, Föreställningar som möjliggjorde att barn kunde lämnas bort under längre perioder eller rent av för alltid. Här visar författarna på att det främst var föräldrars intressen och behov som styrde utbudet av tjänsterna, men också att kritik mot att separera barn och föräldrar (i synnerhet mödrar) funnits där genom hela undersökningsperioden.

Under 1950- och 1960-talen tilltog sedan kritiken, inte minst i takt med att anknytningsteorier och kritik mot institutionsvård av barn vann allt större erkännande bland barnpsykologer, läkare och annan expertis.

Författarna lyfter förtjänstfullt fram att debatter om vinster i välfärden inte är en företeelse isolerad till vår samtid och visar på ett övertygande sätt hur en marknad för barnavård kunde etableras och sedan trängas undan av en expanderande välfärdsstat, ökad myndighetskontroll samt förändrade normer och värderingar. En genomgående fundering under läsningen är om slutsatserna inte med fördel hade kunnat relateras till en vidare kontext. Förlossningsvård och barnomsorg utgör ingalunda unika exempel på områden där kommersiella aktörer varit drivande under tidigt 1900-tal men där ansvaret sedan övertagits av det allmänna eller där frågan om vem som bör utföra allmännyttiga tjänster vällat debatt. Till exempel har Mats Hallenberg och Magnus Linnarsson undersökt politiska konflikter om allmännyttiga verksamheter ur ett flerhundraårigt perspektiv. Även Jan Ottosson och Lena Andersson-Skog har argumenterat för att anlägga ett längre historiskt perspektiv för att synliggöra faser av omregleringar rörande statliga monopol och marknader inom flera sektorer. Här finns med andra ord befintlig forskning som hade kunnat koppla frågan om privat barnavård till både för undersökningen samtida och längre historiska debatter om vilken typ av tjänster som lämpligen bör utföras av det allmänna respektive marknad. Det hade ytterligare breddat bokens resultat liksom dialogen med tidigare forskning, som nu främst knyter an till barn- och utbildningshistoria samt genushistoria.

Avslutningsvis ska det även framhållas att detta är en mycket vackert formgiven och illustrerad bok, vilket bidrar till en angenäm läsupplevelse.

Sofia Koernig

Kvinnorna runt Vasatronen

Karin Tegenborg Falkdalen

Historiska Media, 2025, 408 sidor

Karin Tegenborg Falkdalen är en av våra flitigaste skribenter om Vasatiden, och hon har flera gånger fokuserat starkt på i synnerhet ättens kvinnor och deras maktpositioner. Det är helt följdriktigt att hon nu tar ett helhetsgrepp på den nästan ett sekel långa perioden från Sten Sture den yngres död till Karl IX:s regeringstid och skriver vad som kan liknas vid en kollektiv biografi över de kvinnliga aktörer som var verksamma i Sverige, med den kungliga tronen och hovet som nav i berättelsen.

Narrativt är boken föga spektakulär. Det rör sig om en kronologiskt upplagd och lättläst skildring av mängder av kvinnor, som känner varandra, interagerar med varandra, kämpar och maktplanerar med varandra i en livsfarlig värld där varje felsteg kan leda till både personlig och familjemässig katastrof, till och med krig. I kapitel efter kapitel ser vi hur drottningar, prinsessor, furstinnor och högadel damer konstruerar kontaktytor och bygger upp relationer som är avsedda att aktiveras i allt från gräl om jordegendomar till valet av svärsöner och svärdöttrar samt utrikespolitiska allianser. Kvinnorna arrangerar möten (ofta med andra mäktiga kvinnor), brevväxlar – även med utländska drottningar – och utvecklar en omfattande festkultur (bröllop, kröningar, begravningar etcetera; Tegenborg Falkdalen bjuder oss på en myckenhet av konkreta detaljer från dylika tillställningar). Det rika källmaterialet gör dessutom att vi känner till åtskilligt om sexskandaler, brudrov, förräderi, skvalder, sammansvärjningar och mord, vilket Tegenborg Falkdalen utnyttjar effektivt. Om Netflix, Amazon, HBO och andra producenter och streamingtjänster vill ha blodigast och syndigast möjliga råmanus till nästa kostymdrama är det alltså bara att bekanta sig med Vasakvinnorna och deras väninnor. Verkligheten överträffar dikten med råge.

Till bokens bästa sidor hör de verbala kvinnoporträtten som sådana. Inte bara drottningar som Karin Mänsdotter, Katarina Jagellonica och Gunilla Bielke utan också högedelsdamer som Märta Leijonhufvud och Sigrid Sture skildras som trovärdiga individer med starkt lysande personligheter, något som allt sammantaget gör deras 1500-tal till en mycket levande epok. Kvinnornas privata sfärer glider ideligen samman med deras offentliga, eftersom eran saknade en klar åtskillnad mellan dessa. Ekonomiska arvstvister, religionsgrubbel och kärleksrelationer gled ofta samman med storpolitik. En konsekvens därav är att boken lider av en ofrånkomlig rörighet – detta är inte ett verk som vinner på att bli liggande länge mellan lästunderna, ej heller en bok där läsaren kan hoppa mellan kapitlen. Den historiska och berättelse tekniska väven är komplicerad, full av namn och årtal, och måste förstås i ett någorlunda snabbbläst sammanhang.

Framför allt visar *Kvinnorna runt Vasatronen* på den kvinnliga politiska kulturens oerhörda relevans för allmänpolitisk historia, något som i princip aldrig framgår i större översiktsverk, läroböcker eller ens avhandlingar – detta trots att den strukturella bakgrunden till kvinnomakten är välkänd. Medeltidens och renässansens kungariken var ju inte stater i modern bemärkelse utan snarare en sorts familjeföretag, där kungen (om han levde och var vid sunda vätskor, vilket var långt ifrån självklart) var vd, drottningen vice vd och övriga familjemedlemmar förväntades bli filial- och avdelningschefer på hertig- eller guvernörsposter runt om i väldet. Bristen på statliga institutioner (kollegier, ämbetsverk, riksdagar, regeringar, länsstyrelser etcetera) gjorde att betydligt mer konkret makt vilade i händerna på enskilda individer än idag, och det bästa sättet för kungahuset att befästa kontrollen av land och folk var att se till att de inflytelserika individerna i fråga antingen tillhörde den egna familjen eller var nära länkade till den via sociala nätverk och släktband.

Till bokens svagheter hör bristen på analys och utblick. Tegenborg Falkdalen hade vunnit mycket på att vidga gränserna genom komparation med kvinnligt agerande och intrigerande i länder som Danmark och Tyskland, där det också fanns gott om mäktiga kvinnor, vilka inte sällan var väl bekanta med sina svenska kolleger och samarbetade med dem i syfte att påverka politiken inom en vid geografisk omkrets. Så som boken är upplagd möter vi de utländska kvinnorna endast i förbigående, och läsaren bibringas lätt uppfattningen att de inte var lika prominenta och viktiga för Vasakvinnorna som medlemmarna av den svenska högadeln var. Verkligheten var mer komplicerad, eftersom nätverksbyggandet inte tog hänsyn till nationsgränser. Det strukturella utgångsläget var detsamma i hela Europa, och i synnerhet i den habsburgska stormakten – vars värde på 1500-talet antog globala proportioner – var tillvaratagandet av kvinnliga individresurser ett centralt element i regerandet. Att Nederländerna ofta var ett matriarkat var ingen slump: kejsarna och kungarna i Wien och Madrid litade till fullo på sina systrar, mostrar och fastrar eftersom de skolats till att bli högst kompetenta och erfarna administratörer, varför makten över de rika lägländerna norr om franska gränsen nästan rutinmässigt delegerades till dessa släktingar. Degraderingen av kungliga och kejsarliga kvinnor till dekorativa *first ladies* vid de starka männens sida låg ännu långt i framtiden.

Sett ur akademiskt perspektiv formar sig, kritiken till trots, *Kvinnorna runt Vasatronen* till något av en brandfackla för forskningen. Om vi nonchalerar den kvinnliga maktutövningen missar vi inte sällan hälften, eller mer än hälften, av den samlade bilden av 1500-talets (liksom tidigare seklers) politiska, religiösa och ekonomiska händelseutveckling. Vi blir oförmögna att upptäcka och inse betydelsen av familjeråd, uppföstran av prinsar och prinsessor, informella fredssträvanden och även kampen om minnet (många kvinnor skrev släktböcker och memoarer). Kort

sagt: Karin Tegenborg Falkdalens bok visar på hur mycket som återstår att göra för historieforskningen när vi väl slutat att tänka bort kvinnor från politisk historia eftersom vi ännu arbetar i skuggan av det patriarkala 1800-talets skeva tolkning av det förflutna.

Dick Harrison

Begäret efter det förflutna. retrofilii och queer temporalitet i 2000-talets historievurm

Kristina Fjelkestam

Makadam, 2025, 232 sidor.

Begäret efter det förflutna är en tankeväckande bok som jag hoppas att många historiker vågar ge sig i kast med. Kristina Fjelkestam, professor i genusvetenskap vid Stockholms universitet, undersöker begäret till det förflutna genom läsningar av framställningar av svenskt 1700-tal från framför allt 2010-talet. Boken är välskriven, vackert formgiven och lätt att närma sig. Framställningen är strukturerad med två mer konceptuella inledande kapitel, tre mer empiriska kapitel och en kortare avslutande sammanfattning.

I kapitel två, "Tid som fenomen och forskningsfält", argumenterar Fjelkestam övertygande för det produktiva i att använda begreppet retrofilii, begäret efter det förflutna. Begreppet retrofilii ska inte förstås som ett sätt att förkasta dem som på något sätt söker det förflutna som perversa, inte heller ska det förstås som ett sätt att göra en skillnad mellan den förnuftsdrivna forskaren och känslodrivna undersökningsobjekt. I stället menar Fjelkestam med stöd i en queerteoretisk tradition att begäret till det förflutna är en drivkraft som tycks vara närvarande i vår samtid – både i historiebruk och historievetenskap – och att det inte bara tar sig erotiska eller lustfyllda former utan även har etiska och politiska dimensioner. Till den insikten kan såklart historikern lägga att det är enkelt

att se hur retrofilii också uttryckts i andra tider än vår egen. Begreppet retrofilii blir för Fjelkestam ett sätt att bryta mot en genuskodad uppdelning mellan förnuft och känsla, och som historiker hoppas jag att vi kan börja erkänna och uttala de begär som driver våra egna försök att beforska det förflutna.

De tre empiriska kapitlen behandlar retrofilins erotiska, sinnliga och politiska dimensioner. Huvuddelen av den empiriska framställningen bygger på läsningar av romaner och populärhistoriska tv-program. Dessa är välskrivna och växlar på ett elegant sätt mellan djupdykningar i det empiriska materialet och mer teoretiskt drivna resonemang. Stundtals kommer jag på mig själv med en känsla av att bli förförd och att den valda empirin passar lite för bra in i den tes som drivs, men antagligen handlar det mer om historikernas begär efter det mer systematiska ordnandet av utsagor och en källkritisk värdering av källor än om själva framställningen. Det finns dock två empiriska avsnitt som inte riktigt passar in i den huvudsakliga framställningen. I kapitlet som behandlar retrofilins sinnliga dimensioner finns ett avsnitt om historiskt återskapande som i huvudsak fokuserar på vikingatid och medeltid, och i kapitlet om retrofilins politiska dimensioner behandlas Sverigedemokraternas historiebruk. Båda avsnitten är intressanta, men knyter inte an till de olika 1700-tal som ankrar boken som helhet. Här tror jag alltså att författaren hade vunnit på att hitta andra empiriska exempel som tydligare grundades i 1700-talet – där det ju är enkelt att hitta exempel på både sinnligt historiskt återskapande och politiskt historiebruk.

Mitt intryck efter läsning är att Fjelkestam har en i grunden positiv inställning till retrofilii, vilket nog tydligare kunnat kontrasteras mot mer kritiska hållningar till begäret efter det förflutna, till exempel Sara Edenheims uppgörelse med historieämnet i stridsskriften *Anakronismen*. Genom hela boken drivs tesen att retrofilii kan vara ett sätt att bryta mot en norm om en linjär tid

där det förflutna är onåbart från samtiden. Samtidigt är jag inte helt övertygad om att författaren löpt sin ontologiska lina hela vägen ut. Fjelkestam knyter an till queera temporalitetsstudier för att via dem kunna arbeta med normkritik som en central metod. I det ligger ett avslöjande av och kritik mot en dominerande linjär ontologi för tid med en tydlig riktning (framåt) där vi förväntas foga in våra liv i en straight tid. Göra saker i rätt ordning, uppträda på ett korrekt sätt i relation till vår ålder och så vidare. Samtidigt behandlar den traditionen, som Fjelkestam också lyfter fram, i huvudsak hur liv levs i relation till tid och hur tid förstås och framställs. I kapitel två slås det fast att ett syfte med undersökningen är att nå bortom en statisk uppdelning mellan nu och då till förmån för upplösning eller överskridande av den ontologiska uppfattningen av det förflutna som fruset i tiden. I sin framställning visar Fjelkestam övertygande hur retrofilin öppnar för sätt att leva eller förstå tid som bryter med en dominerande linjär förståelse av tid. Men jag är inte säker på att det i sig förändrar vad tid är på ett ontologiskt plan, och jag är efter några genomläsningar inte helt säker på att jag vet var boken landar.

Sammanfattningsvis är denna studie ett välkommet bidrag. Som jag läser boken avkrävs inte läsaren att instämma i ett program som presenteras utan bjuds snarare in att resonera och tänka på de centrala frågor om våra egna retrofila begär som behandlas. Kapitlen kan med fördel läsas som mer fristående essäer, och jag hoppas att i varje fall de första två letar sig in på litteraturlistor på masterkurser.

Andrés Brink Pinto

Antologier

Boghistorie i Skandinavien

Henning Hansen, Jesper Jakobsen, Caroline Nyvang, Maria Purtoft, Krista Stinne Greve Rasmussen & Maria Simonsen (red.)

Aarhus Universitetsforlag, 2023, 421 sidor

Sammanställandet av en vetenskaplig antologi kan vara ett verkligt hästjobb, även för de mest rutinerade redaktörer. Många som försökt sig på ett sådant projekt kan intyga detta. Därför var det särskilt imponerande när en grupp doktorander och juniora forskare från universitet i tre länder tog sig an det gemensamma projektet att sammanfatta aktuell forskning inom sitt ämnesområde i en flerspråkig samlingsvolym. Att projektet sedan skulle ta tio år att ro iland var nog inget redaktörerna från början föreställde sig. Desto mer välkommet är det att boken sedan 2023 äntligen finns i sinnevärlden. *Boghistorie i Skandinavien* bidrar till att motverka ett ständigt underskott av aktuell bokhistorisk forskning. För oss som verkar inom fältet är det bara till att tacka och ta emot.

"Vad är egentligen bokhistoria?" Det är en fråga som vi bokhistoriker ofta får anledning att söka formulera koncisa svar på. Här är Anders Toftgaards inledning till stor hjälp. Med några enkla grepp lyckas forskarbibliotekarien på Köpenhamns Kungliga Bibliotek förmedla relevansen av ett bokhistoriskt perspektiv. Bokhistorisk forskning ägnar sig, till skillnad från exempelvis litteraturvetenskaplig, åt den historiska utvecklingen av boken som objekt, dess form och betydelsebärande materialitet. Den intresserar sig för de samhälleliga konsekvenserna av produktionen, spridningen och mottagandet av alla slags texter i olika historiska sammanhang. Några av artiklarna tar tydlig inspiration från forskningsfältets stora namn, som Robert Darnton, D.F. McKenzies text-

sociologi och Gérard Genette, medan andra prövar nyare angreppssätt.

Bokhistorieämnet har av tradition varit empiritungt. På grund av forskningsområdets djupa rötter i bibliografin har man premierat katalogliknande uppräkningskataloger, tryckår och upplagesiffror. Inte sällan har rena beskrivningar av det empiriska materialet haft högre status än provandet av teoretiska perspektiv eller analytiska angreppssätt. Denna antologi tar glädjande nog ett kliv bort från denna tradition.

I vissa av bidragen finns fördjupande resonemang om ämnets väsen, samt om gränsdragningen gentemot näraliggande forskningsfält. I sitt kapitel om översättningspraktiker från svenskt 1500-tal argumenterar exempelvis historikern Kajsa Weber för ett närmande mellan bokhistoria och översättningsvetenskap. Hon visar hur synen på översättning under tidigmodern tid var så väsensskild från den vi har idag, att man snarast kan tala om ett slags "berättande översättande". Idealet var inte en neutral överföring från källspråk till målspråk. Snarare såg översättarna källtexten som ett smörgåsbord att plocka från och låta sig inspireras av.

Weber analyserar några av Olaus Petris översättningar av Martin Luthers texter där det argumenteras för att avskaffa celibatvånget för präster. Dessutom gör hon jämförelser med texter som brukar tillskrivas Olaus Petri själv. Hon kan visa att några av hans verk, bland andra *En undervisning om äktenskapet* från 1525, har så tydliga likheter med föregångarens att de snarast kan betraktas som ett slags översättningar, eller kompilationer. Här blir översättningen till ett studieobjekt för att studera hur mening skapas i en specifik historisk kontext.

Webers argumentation är både välgrundad och övertygande. Att bokhistorisk forskning har mycket att vinna på att ta intryck från översättningsvetenskap framstår som uppenbart. Möjligen har forskare från andra discipliner särskilt stor

anledning att föra detta slags diskussioner. De kan ta intryck från bokhistorisk tradition, men har samtidigt lättare att problematisera invanda förgivettaganden.

Katja Gottlieb och Kristina Stinne Greve Rasmussen berättar i "Litteraturens många versioner" om editionsfilologisk forskning i allmänhet och de många omarbetningarna av nobelpristagaren Henrik Pontoppidans romansvit *Lycko-Per* i synnerhet. Editionsfilologi "rör behandlingen av (äldre) texter, särskilt genom att undersöka och jämföra olika versioner och ofta i syfte att etablera en ny, vetenskaplig utgåva", skriver författarna. Inriktningen hör till den gren av det bokhistoriska trädet som präglats mest av positivistiska ideal, och där ord som "tolkning" varit särskilt illa sedda. I artikeln görs försök att koppla denna tradition till mer hermeneutiska förhållningssätt.

Återkommande teman i boken är utgivningen av barnlitteratur samt kopplingen mellan bokhistoria och politik. Janikke S. Kaasa analyserar dansk-norska upplysningstidskrifter för barn under 1700-talet och Charlotte Appel ger en bild av produktionen av Morten Hallagers danska läsebok för barn, som utkom i hela elva upplagor under en kort period i skiftet mellan 1700- och 1800-tal.

Idéhistorikern Anton Janssons artikel diskuterar den betydelse som ett enskilt bokverk kan få för spridandet av politiska idéer. I centrum för hans studie står ett verk som kallas den tyska liberalismens "bibel". Det handlar om encyklopedin *Staatslexikon* som gavs ut av professorerna Karl Theodor Welcker och Karl von Rotteck i mitten av 1800-talet.

Författaren som egenutgivare är ett aktuellt fenomen på samtidens bokmarknad. Kristoffer Schmidts kapitel om Ludvig Holbergs förlagsverksamhet visar att författare redan på 1700-talet var verksamma som branschaktörer med framsynta idéer om hur deras texter bäst skulle spridas. Holberg gav ut flera av sina egna verk själv,

och kunde därigenom få ökat inflytande över hela framställningsprocessen.

Gunilla Törnvall, Jonas Nordin och Gunnel Furuland närmar sig alla, ur lite olika perspektiv, betydelsen av formgivning. I Törnvalles artikel står den vetenskapliga illustrationen i centrum. Furulands undersökning behandlar estetiken hos serier som Bonniers Folkbibliotek och Folket i Bilds folkböcker. Forskningsinsatsen är värdefull, och har inte varit enkel att genomföra. Trots att dessa bokserier ofta dyker upp på loppisar och bortskänkeshyllor är de nämligen svåra att finna i välbevarat skick på våra forskningsbibliotek. På samma sätt som med vår tids pocketböcker gjorde folkböckernas låga status och billiga materialval dem till ett slags slitochsläng-varor. I Jonas Nordins bidrag blir historien om den segdragna framställningen av tre grafiska storverk från 1600-talet en introduktion till det svenska stormaktsbyggets propagandamaskineri.

Henning Hansen och Maria Purtoft bidrar med varsin fallstudie om bibliotekens betydelse för vanligt folks läsning under 1800-talet. Genom att studera utlåningslistor och resonera om vem som lånade vad, lyckas de ge nya perspektiv på den svårfångade läsningens historia.

Antologins urval har följt de medverkande forskarnas intresseområden snarare än en ambition om att fungera som en heltäckande presentation av skandinavisk bokhistoria. Det är också anledningen till att ett av bidragen behandlar rumänska tryckares utbildning under kommunisttiden. Kapitelförfattaren Arina Stoenescu är doktorand på Lunds universitet men hennes forskningsområde sträcker sig utanför det geografiska närområdet. Här står typografins roll för förmedlingen av information i centrum, liksom den politiska kontexten.

Karl Berglunds kapitel sticker ut allra mest, med sin samtida empiri och sitt mer litteraturvetenskapliga angreppssätt. Hans fallstudie av författarpresentationer i det tidiga 2000-talets svenska pocketdeckare visar hur varumärkenas betydelse för

bokhistorien uppvisar både förändring och kontinuitet. Logotyper har varit viktiga för branschen sedan boktryckarkonstens barndom, men under senare år har författarnas namn lyfts fram alltmer, i stället för förlagets eller boktryckarens.

Antologibidragen tar sig an vitt skilda undersökningsobjekt. Medan den tidigare moderna epoken och 1800-talet är relativt väl representerade så är bidragen som berör 1900-talets skandinaviska bokmarknader färre. Detta är visserligen i linje med hur bokhistorisk forskning brukar bedrivas, åtminstone om man får tro den inflytelserika tidskriften *Book History*.

Bokhistorie i Skandinavien ger en uppdaterad bild av det bokhistoriska forskningsfältet. Antologibidragen tydliggör hur studiet av böckers materialitet kan bidra till förståelse för de samhällen där böckerna producerats och cirkulerat. Samtidigt är flera av bidragen omarbetningar av redan tidigare publicerade arbeten. Den som haft anledning att följa skandinavisk bokhistorisk forskning under senare år riskerar därför att känna igen mycket. För läsare som önskar en uppdaterad introduktion till ämnet, passar dock antologin utmärkt.

Boken är balanserad, välredigerad och – inte minst viktigt i sammanhanget – omsorgsfullt formgiven och producerad. Det rödfärgade snittet som går igen i kapitlens rubriker och underrubriker och den goda bild- och papperskvaliteten visar på ett påtagligt sätt relevansen i ett av bokhistorieämnets mest uttjatade slagord, D.F. McKenzies utrop om att ”forms effect meaning”.

Ragni Svensson Stringberg

Religious Enlightenment in the Eighteenth-Century Nordic Countries: Reason and Orthodoxy

Johannes Ljungberg & Erik Sidenvall (red.)

Lund University Press, 2023, 430 sidor

Den nordiska upplysningen har länge varit ett kärt och omstritt ämne inom historievetenskaplig forskning. Föreliggande antologi är ett välkommet bidrag till det pågående forskningssamtalet. Ljungberg och Sidenvall ansluter sig till den historiografiska beteckningen religiös upplysning. De som söker sig till boken för att veta mer om upplysningens kända namn kommer bli besvikna, skriver Ljungberg och Sidenvall i sitt förord. *Les philosophes*, franska revolutionärer eller andra namnkunniga upplysningsfilosofer står här i bakgrunden till förmån för upplysningens mindre bekanta förespråkare. Antologins titel syftar inte till upplysningen i bestämd form, utan upplysningarna i plural. Det är de vardagsnära upplysningarna denna antologi handlar om, upplysningarna i marginalen. Det rör sig i stället om moderata upplysningar som under 1700-talet med små steg började omformulera Nordens sociala, idéhistoriska och politiska liv. Det var en upplysning i nordisk tappning, en landsbygdens och lutherdomens upplysning, befolkad i synnerhet av präster som fromt folkbokförde sina församlingar och försiktigt ympade vidskepelsen ur deras flockar. Det var inte en radikal upplysning, som ville omkullvälta kungamakter eller utmana Gud, men det var en upplysning som ändå fick djupgående konsekvenser för den fortsatta utvecklingen i de nordiska länderna.

Antologins övergripande tema analyseras utifrån vad redaktörerna identifierat som de utmärkande dragen i den religiösa upplysningen, nämligen Nordens rurala karaktär under tidigmodern tid och den lutherska enhetskulturen. Artiklarna spänner om

en tidsperiod från cirka 1680 till 1820 och samlar bidrag från 17 forskare verksamma inom historia, kyrkohistoria, bokhistoria och kulturstudier.

Den religiösa upplysningen i Norden undersöks tematiskt. Det första temat rör hur den lutherska ortodoxin omförhandlades på den tidigmoderna landsbygden och påverkades av upplysningsideal från städer och utlandet. Arne Bugge Amundsen lanserar i antologins första artikel begreppet *pastoral Enlightenment* för att beteckna hur tre norska präster förespråkade kyrklig och individuell förändring genom att ha goda kontakter med lokalbefolkningen. Erik Sidenvall vidareutvecklar begreppet för att undersöka hur en svensk biskop förespråkade individualism i trosutövningen under det sena 1700-talet, med förhoppningen att detta skulle bidra till större enhet inom kyrkan. Att inte enbart präster blev påverkade av upplysningens idéer blir tydligt i Tuija Laines artikel om en självlärd finsk författare till tillfälleslitteratur och psalmer. Även om författarens uttryckssätt var präglad av den lutherska ortodoxin visar Laine att han inte stod främmande inför att sprida nya medicinvetenskapliga idéer. Jonas Tammela visar däremot på mer konservativa drag hos det svenska prästerskapet. I sin artikel om *the Age of Revolutions* analyserar han hur präster ställde sig tveksamma till den nya tidens politiska ideal och försvarade ståndssamhället i söndagspredikningar under 1700-talet. Föreställningar om folksuveränitet blev ett tema i predikningar först vid 1810-talet, påpekar Tammela.

Antologins andra tema gäller den ortodoxa lutherdomens relation till katolicismen. Terese Zachrisson analyserar hur 1700-talets svenska historieskrivning om reformationen beskrev katolicismens tillbakadragande som ett ljusets seger över mörkret – en hållning hon betecknar som en *enlightened orthodoxy*. Den katolska medeltiden blev dock mindre omdebatterad i Danmark än vad den skulle vara i Sverige. Martin Wansgaard Jürgensen

analyserar i sin artikel om omvandlingen av kyrkointeriörer att delar av det medeltida katolska förflutna behölls i danska kyrkor under perioden, dels som ett tecken på det mystiska i det religiösa livet, dels som en symbol för kontinuitet i en kyrkovärld i förändring. I Henrik Ågrens artikel blir det däremot tydligt att föreställningarna om Sankt Erik genomgick en stor förändring i svensk historieskrivning. Från att ha varit betraktad som helig i tidigare historieskrivning blev helgonet under 1700-talet alltmer kritiserad för sina katolska ritualer och sin påstådda vidskepelse till följd av en mer rationell lutheransk kristendomsuppfattning. I dansk historieskrivning om Norge var däremot det katolska förflutna nästan förbiset, menar Rolv Nøtvik Jakobsen i sitt bidrag, och framhäver att kyrkans roll fick en underordnad roll i historieskrivningen till förmån för de förkristna kungarna. Ett undantag från antikatholicismen står att finna i Yvonne Maria Werners artikel om Gustav III:s dragning till katolsk liturgi. Werner utmanar tidigare forskning om upplysningskungen och påpekar att hans tankegångar hämtades från förmoderna ideal och snarare föregrep romantiken än förfäktade upplysningen.

Det tredje temat, "Milestones of Enlightenment Challenged", samlar artiklar som ifrågasätter vedertagna uppfattningar om upplysningstänkandet. Tine Reeh och Ralf Hemmingsen utmanar vad som föranledde en förändrad domstolspraktik i förpsykiatriska rättsfall. De argumenterar att det var pietistiskt färgad föreställningar om den enskilda människan som föranledde domstolar att i högre utsträckning ta individens sinnesstämning i beaktande i sina domstolsbeslut, snarare än medicinsvetenskapliga framsteg eller en mer humanistisk rättspraxis. Inte heller censurlagstiftningens avskaffande borde enbart förstås som en följd av sekularisering och upplysningstänkande, enligt Jesper Jakobsen och Lars Cyril Nørgaard. I sin artikel om censurtillämpning vid teologiska fakulteten i Köpenhamn hävdar

de att den danska pressfriheten 1770 inte var en brytpunkt med en tidigare ortodox lagstiftning utan slutpunkten på en längre process. Censuren, menar de, hade under århundradet blivit ett allt större hinder för den expanderande tryckerinäringen och fakultetens censurtillämpning blivit alltmer irrelevant för att säkerställa vilka skrifter som spreds. Johannes Ljungbergs artikel om den danska fristaden Altona visar på samspelet mellan enhetskyrkans lagstiftning och upplysningens toleransideal. Sabbatslagstiftningen var visserligen konfessionell men samtidigt öppen för förhandlingar som kunde motiveras med ekonomiska argument samt pragmatiska bibelläsning. Ekonomiska argument var också centrala i herrnhutismens etablering i Danmark, enligt Christina Petterson. Herrnhutarnas etablering i det danska riket föranledde att den lutherska ortodoxin förlorade fästet i dansk politik, menar hon, och en sekularisering av den danska staten kunde ta vid under efterföljande århundrade. Samtidigt som den lutherska ortodoxin opponerade sig en ökad religiös tolerans hade enhetskyrkan en avgörande roll i att etablera nya medicinska praktiker. Esko M. Laine visar att det var prästerskapet som ledde massvaccineringskampanjerna i det lantliga Finland under 1800-talets första år. När den nya medicinska kunskapen kom i konflikt med äldre folklig medicin antog prästerskapet rollen av upplysningsmän när de behövde övertyga om det förnuftiga i vaccinationspraktiken. Det var enligt Laine närheten till ett urbant centrum som i hög grad avgjorde hur mottaglig den lantliga befolkningen var till nya medicinska praktiker.

I en avslutande epilog förtydligar Anders Jarlert vad som kännetecknade den religiösa upplysningen, vad han betecknar som en *pious Enlightenment*. Den fromma upplysningen innebar en förskjutning inom den lutherska ortodoxin från uppenbarelsen till skapelsen, från doktrin till känsla. Det var en upplysning som förenade en individualistisk förståelse av människan

med en rationell form av mysticism och på flera punkter föregrep romantikens intresse för det gåtfulla i skapelsen och människan.

Sammanfattningsvis är antologin ett uppslagsrikt och välbehövligt bidrag till nordisk upplysningsforskning. Antologins främsta styrka består i att den så övertygande visar hur sammanvävd konfessionell kultur och upplysning var i Norden under tidigmodern tid. Upplysningsbegreppen som introduceras – *pastoral Enlightenment*, *enlightened orthodoxy*, *pious Enlightenment* – lockar till mer forskning på det här området. Det geografiska omfånget som omfattas av artiklarna är emellertid ganska snävt och det förvånar mig att det inte förs någon diskussion om de danska och svenska kolonierna. Förhållandet mellan upplysning och kolonialism har varit en central fråga i de senaste decenniernas internationella upplysningsforskning. Även om antologin fokuserar på religiös upplysning hade ett sådant perspektiv breddat den vetenskapliga aktualiteten och fört den i dialog med de vetenskapliga diskussionerna som förs om kolonialismen, slaveri och rasism.

Alexander Johansson

Transnational Feminism in Non-English Speaking Europe, c.1960–1990

Agnes Andeweg & Heidi Kurvinen (red.)

Palegrave Macmillan, 2024, 247 sidor

Under 1960- och 1970-talen tog feministiska rörelser ny fart i flera delar av världen, och flera länders kvinnorörelser har varit föremål för forskning. Ett område som fått mycket uppmärksamhet är hur den amerikanska kvinnorörelsen spred sig till europeiska sammanhang genom översättning, mediebevakning och internationella kontakter. Mindre fokus har lagts på kontakterna mellan europeiska länder, även om till exempel Norden har skänkts viss uppmärksamhet. Den aktuella antologin vill

fördjupa kunskapen om feminism i det som benämns som icke-engelskspråkiga Europa under tidsperioden cirka 1960–1990.

Varje empiriskt kapitel utgår från ett enskilt land och undersöker sedan transnationella kopplingar utifrån det specifika landet. Fyra av de tio kapitlen fokuserar på nordiska länder – ett om Sverige, ett om Island, två om Finland – och två undersöker Nederländerna. De resterande fyra behandlar Spanien, Italien, DDR och Polen. Definitionen av dessa länder som icke-engelskspråkiga pekar mot ett gemensamt drag: det är avsaknaden av att dela ett språk som är det utmärkande. Delar av Finland och Sverige delar ett språk men annars saknas en förenande språklig grund. *Non-English speaking Europe* blir, i min mening, för svepande för att fungera som en kategorisering när en målsättning med antologin är att komma bort från slentrianmässiga undersökningar med avstamp i USA och Storbritannien.

Antologin inleds med ett kapitel av redaktörerna där den gemensamma ansatsen formuleras som en vilja att besvara frågan om det är möjligt att hitta feminism på oväntade platser om vi skiftar vårt perspektiv, underförstått bort från USA och mot Europa. Vidare ska antologin ses som ett sätt att haka i den växande trenden att studera cirkulationen av aktivisters praktiker och ideologiska ramverk genom spridandet av publikationer, feministiska rum och nätverk. Den gemensamma grunden för bidragen i antologin formuleras som en transnationell ansats och fokus på genus. Här läggs en brasklapp in om att transnationalism inte alltid förstås likadant i antologin, men det saknas en diskussion om hur transnationalism och cirkulation kan bidra till att vidga forskningsfältet om feminism i Europa. Det går att hävda att spridning är inbyggt i det transnationella, men däremot får cirkulation aldrig någon närmare förklaring som begrepp. När det kommer till vad som är en oväntad plats handlar det nog enbart om vad man har för förväntningar – varför är exempelvis Island, Nederländerna och Polen oväntade ställen

att hitta feminism under denna tidsperiod? Detta snarare förstärker än utmanar det slentrianmässiga fokuset på den anglosaxiska sfären. Samma problem uppstår vid definitionen av tidsperioden – det ringas in som andra vågens feminism, och även om periodiseringen och vågmetaforen något pliktskyldigt problematiseras mynnar det ändå ut i att fördelarna överväger nackdelarna, då andra vågens feminism för dem fungerar som ett paraplybegrepp att samlas under. Det är synd, för även här finns det en möjlighet att skriva fram parallella spår till den anglosaxiska historieskrivningen, särskilt eftersom 1980-talet inkluderas i andra vågens feminism, vilket pekar på att det finns en vilja att vidga begreppet kronologiskt. Det hade varit intressant om redaktörerna gick in på fördelarna med vågmetaforen när det kommer till flera länder över en tidsperiod på 30 år, där både skillnader och likheter finns mellan länderna.

Antologins tematiska uppdelning fungerar desto bättre. Den bidrar till en förståelse för hur feministiska frågor sträckte sig från det regionala till det transnationella planet. Antologin är uppdelad i tre teman, som tillsammans ger en förståelse för hur transnationella kontakter sträckte sig från gräsrotsrörelser till institutioner. Den första delen fokuserar på rum och nätverk, och tar fasta på aktivisters spridning av praktiker och protestrepertoarer över nationsgränserna. Den andra delen undersöker media, och studerar såväl spridandet av idéer som materialistiska förutsättningar för denna spridning. Den sista delen tittar på institutioner och organisationer och hur de skapade transnationella kontaktytor.

Den första delen belyser hur de aktivistiska gräsrotsrörelserna influerades av framför allt sina närliggande länder ur flera synvinklar. Tre av de fyra kapitlen inom temat belyser nordiska länder, vilket gör att både motsättningar inom länderna och spridningen mellan dem träder fram.

Bidragen i den andra delen visar bland annat hur spridningen av idéer och praktiker i Nederländerna främst innebar en

översättning av utländska texter som cirkulerades inom den egna gruppen. Bidragen rör sig mellan framställning och det materiella och fångar på så sätt in både skildringar av sovjetiska kvinnor och bokmarknaden för nederländsk feministisk litteratur. Här synliggörs även svårigheterna som den språkliga frågan innebar, men även dess möjligheter. Författarna visar hur nederländska feminister översatte och spred verk från feminister från utlandet, men att lite av det nederländska materialet i sin tur översattes till andra språk. Cirkulationen av översatta och inhemska texter var relativt enkel, men spridningen av nederländska texter utanför landet var svår.

Den tredje delen, som fokuserar på feminism och institutioner, undersöker kontakterna som skapades mellan kvinnor genom dessa organisationer och institutioner samt även mellan gräsrotsrörelser och institutionerna och organisationerna.

Ett genomgående drag i antologin är närvaron av kalla kriget och uppdelningen mellan öst och väst. Detta är ett välkommet bidrag till forskningsfältet och något, som Yulia Gradszkova uttrycker det i sitt kapitel om Women's International Democratic Federation och kalla kriget, som utmanar den hegemoniska ordningen där västerländsk feminism har varit styrande. Särskilt intressant blir detta i och med att flera av texterna belyser hur feminism för aktörerna oftast inte var skilt från annan politisk aktivism. Feminismen är politisk, vilket betyder att spridningen – eller cirkulationen om man så vill – och de transnationella kontakterna också var det. I sitt inledande kapitel tar redaktörerna upp Adrienne Richs *politics of location* och detta begrepp hade gärna fått ta större plats i diskussionen om det gemensamma draget för kapitlen i antologin, eftersom det ringar in intressanta frågor om både geografisk och samhällelig plats. Sammantaget är detta en intressant antologi som lyckas med sitt mål att fördjupa kunskapen om feminism i Europa 1960–1990.

Karin Jedeberg

Avhandlingar

Navigating Injustice.
Responses to the Holocaust
in the Swedish-Jewish Press,
1945–1967

Julia Englander

Stockholms universitet, 2024, 284 sidor

I denna avhandling analyseras hur minnet av Förintelsen diskuterades och uppmärksammades i ett antal svensk-judiska tidskrifter 1945–1967 och rapporteringens funktion för minnet av Förintelsen. Hur skulle man som jude förhålla sig till och agera i relation till Förintelsen och dess rättsliga, kompensatoriska och politiska efterspel? Julia Englander påpekar att skribenterna i tidskrifterna inte alltid var svenska judar, även om dessa väsentligen var i majoritet, utan källmaterialet består också av artiklar författade av icke-judar och av icke-svenska judar.

Förutom de generellt mer tongivande tidskrifterna *Judisk Tidskrift* och *Judisk Krönika*, som kan sägas företräda den svenska judenheten i stort, analyseras *Församlingsblad för Mosaiska församlingen i Stockholm*, *Aktuellt från Mosaiska församlingen i Stockholm*, *Vår röst* samt *Judiska hem*. Tidskrifterna hade olika målgrupper och företrädde olika hållningar, vilket påverkar hur Förintelsen diskuterades i deras spalter. *Församlingsbladet* informerade Stockholmsförsamlingens medlemmar om för dem relevanta företeelser medan *Aktuellt* vände sig till judiska flyktingar som valt att stanna i Sverige. *Vår röst* var svenskt organ för World Jewish Congress och informerade om sammanslutningens svenska och internationella verksamhet och *Judiska hem* utgick från traditionella judiska religiösa ideal. Tidskrifterna analyseras både kvalitativt och kvantitativt och som appendix finns en sammanställning av frekvensen av artiklar utifrån vissa ämnes-

kategorier under undersökningsperioden i respektive tidskrift.

En återkommande svaghet i studier som använder både kvantitativa och kvalitativa metoder är att referenserna till de kvantitativa resultaten inte är så frekventa, en kritik som inte bör riktas mot Englanders avhandling. Däremot är balansen mellan de undersökta tidskrifterna ojämn. *Judisk Krönikas* dominans i materialet är stor, cirka 10 000 artiklar är hämtade därifrån medan tidskriften med näst flest artiklar, *Vår röst*, representeras av ungefär 2 600 artiklar. Detta gör den komparativa ansatsen lite problematisk, vilket hade kunnat kommenteras i större utsträckning. Materialet analyseras utifrån fyra teoretiska begrepp: social identitet, socialt minne, agens samt rättvisa. I detta sammanhang saknar jag en mer utförlig diskussion om vad socialt minne tillför som analytiskt verktyg och som inte rymms i begreppet kollektivt minne. Jag föreställer mig att Englander ser socialt minne som ett minne kopplat till en mer avgränsad grupp än det kollektiva minnet och till en som delar vissa specifika identitetsmarkörer. Men det är så hon refererar Maurice Halbwachs beskrivning av kollektivt minne. En annan intressant fråga är om det finns specifika mekanismer i konstruktionen av det sociala minnet som särskiljer det från det kollektiva, till exempel en starkare social interaktion. Och vilka spänningar kan finnas mellan ett kollektivt och socialt minne? Detta är komplicerade frågor som tarvar mer utrymme.

Forskningsläget beskrivs något brett och omfattar förutom minnesforskning och studier om Förintelsen och rättvisa, teman som antisemitism, exil och andra världskriget. Ett visst fokus läggs vid genusrelaterade studier, ett tema som med fördel hade kunnat fördjupas i studien men som i princip inte följs upp alls.

I forskningsläget diskuteras också andra studier som behandlar hur ett svenskt offentligt minne av Förintelsen konstruerats, bland annat genom hänvisningar till

Antero Holmilas forskning om rapportering i svensk, brittisk och finsk press 1945–1950 om Förintelsens efterverkningar. Här tycks finns intressanta skillnader mellan de olika minneskulturerna, en diskussion som inte kan avkrävas Engländer men som skulle kunna vara föremål för framtida, fördjupade studier. (Och i linje med detta skulle det vara teoretiskt intressant att diskutera var gränserna går för olika minneskulturer.) Bland annat fick Nürnbergrättegångarna större uppmärksamhet i svensk press än i den svensk-judiska som undersöks i Engländerns avhandling.

I undersökningen är det främst bilden av det neutrala Sverige och dess roll i hjälp- och räddningsarbeten, utropandet av staten Israel 1948, de tyska kompensationslagarna under 1950-talet samt rättegångarna mot nazistiska förbrytare som utgör de händelser som ger avtryck i det empiriska materialet. I tidigare forskning har Eichmannrättegången 1961 konstaterats vara den rättegång som placerat judiska erfarenheter i centrum, ett brott mot tidigare förövarfokuserade som Nürnbergrättegångarna. Den mediala uppmärksamheten runt Eichmannrättegången innebar också att Förintelseminnet fick en mer global karaktär. Men även den efterkrigstida accentuerade diskussionen om mänskliga rättigheter, frågan om Förintelsens unicitet och begrepp som folkmord utgör viktiga kontextuella fonder för att förstå hur Förintelsen förstods och diskuterades i svensk-judiska sammanhang. Diskussionen fördes på svensk och ibland nordisk botten men i ett internationellt, geopolitiskt sammanhang. Bilden av Sverige som en god nation återkommer. Ett viktigt resultat är att 1940- och 1950-talens artiklar präglades av framtäbblig perspektiv och ett uttalat behov av läkning snarare än diskussioner om Förintelsens orsaker. Att vidmakthålla minnet av Förintelsen var dock viktigt. Den senare undersökningsperioden vittnar i stället om ett ökat behov av att dokumentera, reflektera och skipa någon form av rättvisa.

Engländer vill också lyfta judiskt aktörskap för att vidmakthålla minnet av Förintelsen särskilt under de inledande åren efter krigsslutet som en viktig slutsats. Detta är också i linje med tidigare forskning, exemplifierat med *Early Holocaust Memory in Sweden* med Johannes Heuman och Pontus Rydberg som redaktörer.

I resultatdelen resonerar Engländer om speciella förutsättningar för hur Förintelsen diskuterades i de svensk-judiska sammanhangen och att detta fick betydelse för minneskulturens konstruktion. Sverige var neutralt under kriget och den efterkrigstida svensk-judiska gruppen kom därför att bestå av både svenska judar som hade levt i Sverige under kriget utan direkt förföljelse i stor skala och judar som överlevt folkmordet och kommit till Sverige som flyktingar eller som överlevande.

Avhandlingen är habil, har en mycket god struktur och är både intressant och fylld. Det kvantitativa kodningsarbetet med det stora källmaterialet imponerar. Studien är angelägen då den behandlar ett viktigt forskningsområde inom det generellt sett överblickbara Förintelseforskningsfältet och som i svenska sammanhang blivit styvmoderligt behandlat.

Henrik Rosengren

Mindre uppmärksammade historiska jubileer

Originalteckning för *Scandia* av Fredrik Tersmeden

FÖR 650 ÅR SEDAN (1375): DEN TYSKE ROVRIDDAREN EPPELEIN VON GAILINGEN INFÄNGAS OCH DÖMS TILL DÖDEN AV BORGARNA I NÜRNBERG. I SAMBAND MED ATT HAN FÅR EN SISTA ÖNSKAN UPPFYLLD LYCKAS HAN DOCK FLY ÖVER STADSMUREN...

